

“การย้ายถิ่นศึกษา” กับมานุษยวิทยาในการย้ายถิ่น

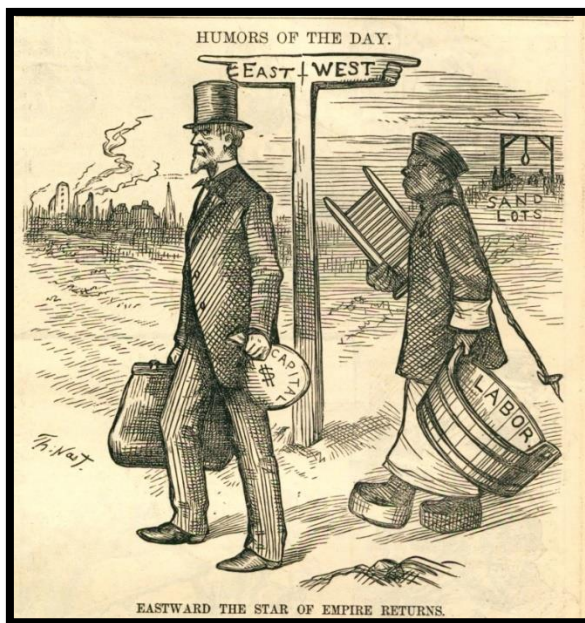
หนึ่งในลักษณะสำคัญของโลกปัจจุบันคือการเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญของการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ (international migration) ช่วงเวลาคาบเกี่ยวระหว่างปลายศตวรรษที่ 20 จนถึงต้นศตวรรษที่ 21 ถูกนิยามว่าเป็นยุคสมัยแห่งการย้ายถิ่น (the age of migration) (Castle & Miller 2009) ถึงแม้ว่าประเด็นการย้ายถิ่นระหว่างประเทศจะไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่ แต่ระดับและรูปแบบที่หลากหลายขึ้นของการย้ายถิ่นได้ถือกำเนิดขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน สำนักงานประชากรแห่งสหประชาชาติ (UNPD) ประเมินจำนวนผู้ย้ายถิ่นระหว่างประเทศในช่วงทศวรรษ 1960 จนถึง 2010 ว่ามีจำนวนเพิ่มขึ้นมากกว่าสองเท่า คือราว 76 ล้านคนในช่วงทศวรรษ 1960 เป็น 200 ล้านคนในช่วงทศวรรษ 2010¹ (Fortier 2014) ปรัชญาการณักระดับโลกว่าด้วยการย้ายถิ่นเช่นนี้ นับเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญอันนำไปสู่กระบวนการเคลื่อนย้ายศึกษา

การศึกษาการย้ายถิ่นสามารถแบ่งได้เป็นสามระดับ โดยระดับแรกคือการศึกษาการย้ายถิ่นในเชิงโครงสร้างมหภาคอย่างปฏิบัติการเชิงสถาบัน นโยบาย และกฎหมาย อันนำไปสู่การเคลื่อนย้ายและเปลี่ยนแปลงถิ่นอาศัย ระดับต่อมาคือระดับกลางซึ่งให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีการเดินทางและการสื่อสาร เจ็อนโซและยุทธศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ตลอดจนขบวนการรากหญ้าและเครือข่ายผู้พลัดถิ่น ขณะที่ในระดับที่สามคือระดับจุลภาคซึ่งสนใจประสบการณ์ ยุทธศาสตร์แรงบันดาลใจ ตลอดจนการตัดสินใจย้ายถิ่น ขอบข่ายการศึกษาที่กว้างขวางเช่นนี้ส่งผลให้การศึกษาการย้ายถิ่นประกอบด้วยสาขาวิชาที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ นิติศาสตร์ นิเทศศาสตร์ นโยบายสาธารณะ รวมไปถึงการเมืองระหว่างประเทศ แม้การย้ายถิ่นศึกษา (migration studies) ในปัจจุบันได้รับอิทธิพลในด้านมุมมองและแนวคิดจากการเคลื่อนย้ายศึกษา (mobility studies) แต่การศึกษาการย้ายถิ่นมีประวัติยาวนานกว่าการเกิดขึ้นของกระแสความสนใจการเคลื่อนย้ายในตัวเอง

มานุษยวิทยาเป็นหนึ่งในสาขาวิชาที่ให้ความสนใจและขับเคลื่อนความคิดเกี่ยวกับการย้ายถิ่นมาตั้งแต่ช่วงต้นศตวรรษที่ 20 บทบาทของมานุษยวิทยาต่อการศึกษากการย้ายถิ่นเริ่มขึ้นเมื่อนักมานุษยวิทยา ฟรานซ์ โบแอส (Franz Boas) หนึ่งในผู้ย้ายถิ่นระลอกที่ 3 ในสหรัฐอเมริกา คือระหว่างปี 1883 – 1924 โจมตีความคิดเรื่องการเหยียดเชื้อชาติบนหลักวิทยาศาสตร์ (scientific racism) ในแวดวงสังคมศาสตร์อเมริกา ซึ่งมองว่าผู้ย้ายถิ่นที่เข้ามา

¹ สำนักงานประชากรแห่งสหประชาชาตินิยามผู้ย้ายถิ่นว่าเป็นบุคคลที่เปลี่ยนถิ่นอาศัยเดิมไปสู่ถิ่นอาศัยใหม่โดยใช้เวลามากกว่า 3 เดือน โดยผู้เปลี่ยนถิ่นอาศัยตั้งแต่ 3 เดือนขึ้นไปแต่ไม่เกิน 1 ปี จะถูกจำแนกเป็นผู้ย้ายถิ่นระยะสั้น ในขณะที่หากเปลี่ยนถิ่นอาศัยมากกว่า 1 ปี ขึ้นไปจะถูกจำแนกเป็นผู้ย้ายถิ่นระยะยาว ภายใต้นิยามเหล่านี้ผู้ย้ายถิ่นยังสามารถจำแนกได้หลายประเภท อาทิ ผู้ลี้ภัย (refugee) คนพลัดถิ่น (diaspora) แรงงานย้ายถิ่น (migrant worker) นักลงทุนย้ายถิ่น (migrant investor) ตลอดจนผู้ย้ายถิ่นหลังเกษียณ (retirement migrant)

ในสหรัฐอเมริกามีความแตกต่างกับเจ้าถิ่นหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นภาษา ศาสนา การศึกษา และ วัฒนธรรม นอกจากความแตกต่างทางสังคมแล้ว ความแตกต่างทางชีววิทยา ไม่ว่าจะเป็นสรีระ รูปร่างของศีรษะ หรือแม้แต่ขนาดจมูก มีส่วนสำคัญในการสร้างความเป็นอื่นให้กับผู้ย้ายถิ่น โดยเฉพาะผู้ย้ายถิ่นจากโลกตะวันออก ขบวนการสุพันธุศาสตร์ (eugenics movement) ในขณะนั้น ยังมีส่วนสร้างความหวาดกลัวต่อผู้ย้ายถิ่นว่าจะเข้ามาทำให้เกิดการฆ่าตัวตายทางเชื้อชาติ (race suicide) หรือก็คือการทำให้ลักษณะพันธุกรรมโดยรวมของผู้คนในสหรัฐสูญหายไป

ที่มา: <https://shorturl.ac/79qbh>

แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม (cultural relativism)² ของโบแอสเกิดขึ้นในบรรยากาศที่การย้ายถิ่นเข้าสู่สหรัฐอเมริกาเผชิญหน้ากับอคติของเจ้าถิ่นในยุคสมัยที่ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมยังทรงอิทธิพล เขาพยายามแยกประเด็นเรื่องเชื้อชาติออกจากวัฒนธรรม และตั้งคำถามว่าลักษณะทางกายภาพของผู้ย้ายถิ่นและวัฒนธรรมจากบ้านเกิด สามารถกลายเป็นลักษณะที่คล้ายคลึงกับชาวอเมริกันได้หรือไม่ในลูกหลานรุ่นถัด ๆ ไป (Boas 1912) การตั้งประเด็นเช่นนี้แสดงให้เห็นการตอบโต้กับขบวนการสุพันธุศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด การศึกษาลูกหลานของผู้ย้ายถิ่นในปี 1907 ของโบแอสสรุปว่าลูกหลานของผู้ย้ายถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงไปคล้ายกับชาวอเมริกันหลายลักษณะอย่างมีนัยสำคัญภายในหนึ่งรุ่น แม้จะมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับผลการศึกษา แต่ประชากรผู้ย้ายถิ่นในแง่นี้ได้กลายเป็นส่วนถักทอ (fabric) เข้ากับสหรัฐอเมริกา ไม่ใช่แค่ในทางสังคมและวัฒนธรรม แต่ยังรวมถึงทางกายภาพและ

² แนวคิดที่มองว่าความเชื่อและการปฏิบัติของบุคคลควรทำความเข้าใจในบริบททางวัฒนธรรมของบุคคลนั้น ๆ

ชีววิทยาด้วย ลักษณะสำคัญที่โบแอสพยายามเน้นย้ำคือการหล่อหลอมได้ง่าย (plasticity)³ ของมนุษย์ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมใหม่ ๆ และนำไปสู่การตั้งประเด็นเรื่องการกลายเป็นอเมริกัน (Americanization) การกลืนกลาย (assimilation) และการผสมผสานทางวัฒนธรรม (acculturation) ในช่วงเวลาถัดมา

ในช่วงทศวรรษ 1920 ความคิดเรื่องการกลายเป็นอเมริกันถูกนำเสนอโดยอัลเบิร์ต เออร์เนสต์ เจนส์ (Albert Ernest Jenks) นักมานุษยวิทยา ซึ่งชี้ว่าการย้ายถิ่นในสหรัฐเป็นปัญหาระดับชาติ ในฐานะผู้ก่อตั้งภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมินเนโซต้า เขาเสนอให้มานุษยวิทยาสมัยใหม่จัดการกับปัญหาของชาติผ่านการสร้างหลักสูตรอบรมเพื่อการกลายเป็นอเมริกัน (Jenks 1921) อย่างไรก็ดี ความคิดดังกล่าวจางหายไปภายในหนึ่งทศวรรษ ในขณะที่การกลืนกลายผู้ย้ายถิ่นโดยสังคมอเมริกันส่วนใหญ่เป็นที่พูดถึงกันเฉพาะในหมู่นักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา มุ่งเน้นไปที่แนวคิดเรื่องการผสมผสานทางวัฒนธรรมซึ่งนำไปปรับใช้ในการศึกษาได้หลากหลายกว่าตั้งแต่การศึกษาชาวอเมริกันพื้นเมืองตลอดจนผู้ย้ายถิ่น ลักษณะสำคัญของแนวคิดนี้คือการแสดงให้เห็นมิติเชิงโต้ตอบซึ่งการเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการติดต่อสัมพันธ์ การยอมรับ และการปรับเปลี่ยน อย่างเป็นปฏิกิริยา

ในปี 1923 สภาวิจัยสังคมศาสตร์ (Social Science Research Council) เป็นผู้สนับสนุนเบื้องหลังการทำงานว่าด้วยการผสมผสานทางวัฒนธรรมของผู้ย้ายถิ่นในสหรัฐอเมริกา (Redfield et al. 1936) ขณะที่ในปี 1954 สภาวิจัยสังคมศาสตร์เองก็ได้มีการออกรายงานที่ชี้ว่าการผสมผสานทางวัฒนธรรมของผู้ย้ายถิ่นเป็นโอกาสอันดีในการทำความเข้าใจพลวัตทางวัฒนธรรม (Social Science Research Council 1954) ส่งผลให้เมลฟอร์ด สเปียร์ (Melford Spiro) (1995) เรียกร้องให้นักมานุษยวิทยาที่ออกไปศึกษาผู้คนและสังคมโลกภายนอกสหรัฐอเมริกา หันกลับมาศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ ผู้ย้ายถิ่น และลูกหลานของผู้ย้ายถิ่นในสหรัฐ

นับแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา นักมานุษยวิทยาที่ออกไปทำงานนอกสหรัฐอเมริกา เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการย้ายถิ่นในหลายระดับ เพราะผู้คนที่พวกเขาเคยศึกษาในพื้นที่หมู่บ้าน ชนบท หรือป่าเขาเริ่มเคลื่อนตัวอย่างมีนัยสำคัญเข้าสู่พื้นที่แบบเมืองและประเทศอื่น โดยเฉพาะประเทศพัฒนาแล้วและประเทศกำลังพัฒนา อภิปรายแบบติดที่และการมองสังคมเชิงระบบเป็นตัวการทำให้มองไม่เห็นการเคลื่อนตัวในระดับประชากร ความตระหนักนี้อยู่ในช่วงเวลาเดียวกับการถือกำเนิดขึ้นของมานุษยวิทยาเมือง โรนัลด์ โคเฮน (Ronald Cohen) (1978) สังเกตว่าการศึกษาชนเผ่า (tribe) ในแบบที่ผ่านมาจากมานุษยวิทยาเป็นการบับเน้นลักษณะโดดเดี่ยวเชิงพื้นที่และไม่เป็นตะวันตก ในขณะที่การกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group) มีลักษณะทั่วไปในเชิงพื้นที่และไม่จำกัดความเป็นตะวันออกหรือตะวันตก โดยนัยหนึ่ง การหันมานิยมกลุ่มเช่นนี้จัดเป็นการถอดรื้อความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ ชุมชน และอัตลักษณ์

³ มากาเรต มีด (Margaret Mead) ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดนี้และชี้ให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมและการเลี้ยงดูมีอิทธิพลมากกว่าธรรมชาติ

(Fortier 2014) เป็นผลให้ทักษะต่อผู้คนไม่ได้ยึดโยงกับพื้นที่และหน่วยวัฒนธรรมที่ตายตัวเสมอไป ข้อสังเกตนี้ได้วางพื้นฐานให้กับมุมมองต่อการย้ายถิ่นในสภาวะข้ามชาติ (transnationalism) ในเวลาต่อมา

สตีเฟน เวอร์โทเวค (Steven Vertovec) (2010) ชี้ว่าสภาวะข้ามชาติเป็นหนึ่งในพื้นฐานสำคัญต่อการทำความเข้าใจปฏิบัติการของผู้ย้ายถิ่นในโลกร่วมสมัย โดยสัมพันธ์กับรูปแบบและกระบวนการโลกาภิวัตน์ สารสำคัญของสภาวะข้ามชาติในมานุษยวิทยาคือการท้าทายตัวแบบเรื่องการกลืนกลายที่แพร่หลายในสังคมวิทยาและให้ที่ทางกับนักมานุษยวิทยาในการทำงานกับผู้คนเคลื่อนย้าย ภายใต้บริบทโลกาภิวัตน์ (globalization) และโลกที่เชื่อมถึงกันเป็นวงกว้าง (interconnected world) การทำงานแบบชาติพันธุ์วรรณนาหลายสนามที่เสนอโดยจอร์จ มาร์คัส (George Marcus) (1995) และเจมส์ คลิฟฟอร์ด (James Clifford) (1997) ช่วยให้การทำงานในสภาวะข้ามชาติเป็นไปได้ผ่านการติดตามการย้ายถิ่นของผู้คนในสนามที่ข้ามพรมแดนรัฐชาติ นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องสภาวะข้ามชาติยังสัมพันธ์กับทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (postmodern theory) ว่าด้วยพื้นที่และสถานที่ การถอดรื้อพรมแดน (deteritorialization) และการสร้างพรมแดนขึ้นใหม่ (reterritorialization) ตลอดจนการนำเสนอภาพแทนและการหลอมรวมผู้ย้ายถิ่น สภาวะข้ามชาติ โลกาภิวัตน์ และโลกที่เชื่อมถึงกันเผยให้เห็นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของชาติภายใต้การประกอบสร้างและการต่อสู้ต่อรองของทั้งเจ้าถิ่นและผู้ย้ายถิ่น

การเกิดขึ้นของการเคลื่อนย้ายศึกษาช่วยปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของมานุษยวิทยาต่อการศึกษาย้ายถิ่นด้วยหนทางที่หลากหลาย ซึ่งผู้คนและปฏิบัติการทางวัฒนธรรมไม่ได้จำกัดอยู่ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง แต่เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายอันซับซ้อนและเชื่อมถึงกันในระยะเวลาอย่างไรก็ดี นอกจากการติดตามผู้คนแล้ว นักมานุษยวิทยา อรุณ อัมปาตุรย์ (Arjun Appadurai) (1988; 1996) ยังเสนอให้ติดตามการเคลื่อนตัวของสิ่งของ ทุน ความคิด ข้อมูล ข่าวสาร และสื่อด้วย ตัวอย่างการศึกษาทางมานุษยวิทยาร่วมสมัยที่น่าสนใจ อาทิ งานชาติพันธุ์วรรณนาของแอนนา ซิง (Anna Tsing) (2015) ซึ่งฉายให้เห็นการเกิดขึ้นของสายพานการผลิตเห็ดมัตสึทาเกะข้ามชาติระหว่างสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นจากการหาเลี้ยงชีพของกลุ่มชาติพันธุ์ย้ายถิ่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในสหรัฐอเมริกา ในขณะที่คาเรน ฟ็อก โอลวิก (Karen Fog Olwig) (2007) ศึกษาเครือข่ายและประสบการณ์การย้ายถิ่นของผู้ย้ายถิ่นจากหมู่เกาะเวสต์อินดีสในทะเลแคริบเบียน ที่เชื่อมโยงกับเรื่องเล่าของครอบครัวอันนำไปสู่การร่างความเป็นชาวแคริบเบียน แทนที่จะเป็นการกลับไปเยี่ยมเยือนบ้านเกิดเสมอไป พัฒนาการของมานุษยวิทยาในการศึกษาย้ายถิ่นจึงมีพัฒนาการและขยายตัวของประเด็นและวิธีการศึกษาตามสถานการณ์และมุมมองทางความคิดทฤษฎีในโลกปัจจุบัน

ดังกล่าวนี้อาจจะเห็นได้ว่านอกจากการย้ายถิ่นศึกษาจะเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญของกระบวนการทัศน์การเคลื่อนย้ายแล้ว การศึกษาย้ายถิ่นเองยังสัมพันธ์กับพัฒนาการทางความคิดของมานุษยวิทยาด้วย บริบทของโลกาภิวัตน์ที่แผ่กว้างเผยให้เห็นผู้ย้ายถิ่นในฐานะที่

เป็นผู้เคลื่อนย้ายภายใต้บรรยากาศและความคิดทางสังคม ตลอดจนพลวัตทางวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง การสร้างตัวเองขึ้นมาของแนวคิดทฤษฎีมานุษยวิทยาในแง่หนึ่ง จึงเกิดขึ้นผ่านการเคลื่อนย้ายของมนุษย์มาตั้งแต่แรกเริ่ม การบรรจบกันของการย้ายถิ่น มานุษยวิทยา และการเคลื่อนย้าย ช่วยตอกย้ำความสัมพันธ์ในการศึกษาและทำความเข้าใจคุณสมบัติแห่งการย้ายถิ่นที่สลับซับซ้อนยิ่งกว่าที่เคยเป็นมา

ผู้เขียน

วิสุทธิ์ เวชวารภรณ์ นักวิจัย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

รายการอ้างอิง

- Appadurai, A. 1988. *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Appadurai, A. 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Boas, F. 1912. Changes in the Bodily Form of Descendants of Immigrants. *American Anthropologist*. 14(3): 530-562.
- Castles, S. & Miller, M. 2009. *The Age of Migration*. Basingstoke: Palgrave.
- Clifford, J. 1997. *Route: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Massachusetts: Cambridge University Press.
- Cohen, R. 1978. Ethnicity: Problem and Focus in Anthropology. *Annual Review of Anthropology*. 7(1): 379-403.
- Fortier, A. 2014. Migration Studies. *Routledge Handbook for Mobilities*, Peter Audey et al. (Eds). New York: Routledge.
- Jenks, A. E. 1921. The Relation of Anthropology to Americanization. *Scientific Monthly*. 12(3): 240-145.
- Marcus, G. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*. 24(1): 95-117.
- Olwig, K. F. 2007. *Caribbean Journeys: An Ethnography of Migration and Home in Three Family Networks*. North Carolina: Duke University Press.
- Redfield, R. et al. 1936. Memorandum for the Study of Acculturation. *American Anthropologist*. 38(1): 149-152.
- Social Science Research Council. 1954. *Acculturation: An Explanatory Formulation*. *American Anthropologist*. 56(1): 973-1000.
- Spiro, M. 1955. The Acculturation of American Ethnic Groups. *American Anthropologist*. 57(6): 1240-1252.
- Tsing, A. L. 2015. *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. New Jersey: Princeton University Press.
- Vertovec, S. 2010. Introduction: New Directions in the Anthropology of Migration and Multiculturalism. In *Anthropology of Migration and Multiculturalism: New Directions*, Steven Vertovec (Eds). New York: Routledge.